Iran Local Histories Open Access

Autumn & Winter (۲۰۲٦) ۱٤(۱): ٥٥-٦٨
DOI: ۱۰,۳۰٤۷۳/lhst.۲۰۲٦,۷۲۷۱۱,۲۹٤٤

ORIGINAL ARTICLE

Challenges of the Tax System in Fars Province and Its Ports During the Early Reign of the First Pahlavi (۱۹۲٥–۱۹۳۱)

Seyed Saheb Barzin[۱], Reza Moeini Roudbali[۲*], Mehdi Dehghani[۳]

۱. Assistant Professor, Department of History, University of Payame Noor. Tehran.Iran.
۲. Assistant Professor, department of history education farhangian university p.o.box ۱٤٦٦٥-۸۸۹, tehran,iran.
۳. associate professor of history in jiroft university. Jiroft. Iran.

Correspondence:
Reza Moeini Roudbali

Email:
r.moeeni@cfu.ac.ir

Received: ۰٥ Nov ۲۰۲٤
Accepted: ۱۰ Mar ۲۰۲٥

How to cite
Barzin, S.S., Moeini Roudbali, R. & Dehghani, M. (۲۰۲٦). Challenges of the Tax System in Fars Province and Its Ports During the Early Reign of the First Pahlavi (۱۹۲٥–۱۹۳۱). *Iran Local Histories*, ۱٤(۱), ٥٥-٦٨. (DOI: ۱۰,۳۰٤۷۳/lhst.۲۰۲٦,۷۲۷۱۱,۲۹٤٤)

ABSTRACT

During the reign of Reza Shah, organizing tax affairs was one of the main concerns of the government. In this regard, the Fars province, with its vast geographical area and as one of the important agricultural hubs of the country, was the focus of attention. The importance of this issue was such that the Fars Provincial Finance Department established a branch of the Fars Provincial Finance Department and Southern Ports. Given that the southern region played an important role in the political and social developments of the country since the Qajar period, the revenues from taxes in this region, especially its customs duties, played an important role in the income sources of the Qajar and Pahlavi kings. The present article, which is organized with a descriptive-analytical approach and historical method and relies on documents and other sources, seeks to analyze the tax challenges of the Fars province and ports in the early years of Reza Shah's reign and its impact on people's lives. The findings show that at the beginning of Reza Shah's era, just like the Qajar era, due to the lack of a powerful central government, Fars and its ports were divided and divided, and tax abuses by government officials, along with extortion by local tax collectors and influential people, had presented people with a serious problem. Despite the repeal of tax laws in the parliament and the abolition of agricultural and guild taxes, the aforementioned taxes were still collected from the people. The weakness of the central government in supervising the performance of tax officials contributed to this chaotic situation.

KEYWORDS

Iran, Tax, Fars, South, Reza Shah.

Copyright © ۲۰۲٦ The Authors. Published by Payame Noor University.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial ٤,۰ International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/٤,۰/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Extended Abstract

Challenges of the Tax System in Fars Province and Its Ports During the Early Reign of the First Pahlavi (۱۹۲۵–۱۹۳۱)

In the early Pahlavi period, and given the geographical extent of Fars, which, like the Qajar period, still covered a wide area, tax revenues obtained from Fars could play an important role in the country's economy. However, due to the chaotic situation in the country, the tax system did not have favorable conditions. The present study seeks to find an answer to the question of what challenges the tax system of the Fars province and its ports faced during the reign of Reza Shah. The chaos of the political system caused the influence and undue interference of influential people and local officials in the country's tax system, including in Fars province. In turn, the scope and diversity of tax customs provided the basis for oppression and oppression of the people. In the present study, an attempt is made to discuss and evaluate the challenges and tax solutions in the early reign of Reza Shah.

Considering what was mentioned, before the reign of Reza Shah, the government's financial situation was very poor, the budget was unbalanced, and taxes were not collected properly due to the country's insecurity.

The importance of this issue was such that the Fars Provincial Finance Department established a branch of the Fars Provincial Finance Department and Southern Ports. Given that the southern region played an important role in the political and social developments of the country since the Qajar period, the revenues from taxes in this region, especially its customs duties, played an important role in the sources of income of the Qajar and Pahlavi kings.

The present article, which is organized with a descriptive-analytical approach and historical method, relies on documents and other sources. There has been no comprehensive and comprehensive research on this subject so far. Reza Moeini Rudbali (۲۰۱۶) in an article titled: “The Tax Audit Law in the First Pahlavi Era and Its Consequences in the State of Fars” (۲۰۱۶) and “A Perspective on the Security Policy of the First Pahlavi in Controlling the Tribes and Nomads of Fars” (۲۰۱۶) referred to the dimensions of the tax system of Fars during the reign of Reza Shah, such as the tax audit law and the attitude of his government towards the tribes and nomads in the tax dimension, but none of these studies are sufficient to answer the question raised in the current study. The current study focuses on the state of Fars and the challenges of the Pahlavi period in the dimension of the tax system at the beginning of that period. Despite the consolidation of the central government and the attention of the government officials to financial reforms to collect deferred taxes in the Fars province, as in the previous period (Qajar), the encroachment of government officials in collecting taxes continued in various ways. The aforementioned process not only caused concern among various strata of society, but also provided a notable cause for the rebellion of some local power centers in Fars, such as tribes and tribes, in the middle and final years of the first Pahlavi government.

K E Y W O R D S
Iran, Tax, Fars, South, Reza Shah.

پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران

سال چهاردهم، شماره یکم، پیاپی بیست‌وهفتم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴ (۵۵-۶۸)

DOI: ۱۰,۳۰٤۷۳/lhst.۲۰۲٦,۷۲۷۱۱,۲۹٤٤

«مقاله پژوهشی»

چالش‌های نظام مالیاتی ایالت فارس و بنادر آن در اوایل حکومت پهلوی اول (۱۳۱۰-۱۳۰۴ش)

سید صاحب برزین[۱]، رضا معینی رودبالی[۲*]، مهدی دهقانی[۳]

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
۲. استادیارِ گروهِ آموزشِ تاریخ، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی: ۸۸۹-۱۴۶۶۵، تهران ایران.
۳. دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه جیرفت. جیرفت. ایران.

نویسنده مسئول:
رضا معینی رودبالی

رایانامه: r.moeeni@cfu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۰

چکیده

در آستانهٔ حکومت رضاشاه، سروسامان دادن به امور مالیاتی از دغدغه‌های اصلی حکومت بود. در این راستا، ایالت فارس با گسترهٔ وسیع جغرافیایی و به‌عنوان یکی از قطب‌های مهم کشاورزی کشور در کانون توجه قرار گرفت. اهمیت این موضوع به حدی بود که در ادارهٔ مالیهٔ ایالتی فارس، شعبهٔ ادارهٔ مالیهٔ ایالتی فارس و بنادر جنوب تأسیس شد. باتوجه‌به اینکه حوزهٔ جنوب از دوره قاجاریه، نقش مهمی در تحولات سیاسی، اجتماعی کشور داشت، عواید حاصل از مالیات¬های این منطقه به‌ویژه عوارض گمرکی آن، نقش مهمی در منابع درآمدی پادشاهان قاجاریه و پهلوی داشت. مقاله حاضر که با رویکرد توصیفی – تحلیلی و روش تاریخی و باتکیه‌بر اسناد و سایر منابع سامان‌یافته است، درصدد است تا به واکاوی چالش‌های مالیاتی ایالت فارس و بنادر در سال‌های ابتدایی حکومت رضاشاه و تأثیر آن بر زندگی مردم بپردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که در ابتدای دوران رضاشاه نیز به‌مانند دوره قاجاریه، به دلیل فقدان حکومت مرکزی مقتدر، فارس و بنادر آن دستخوش دودستگی و تفرقه شده و تعدیات مالیاتی مأموران دولتی همراه با اخاذی مالیاتی خوانین و متنفذان محلی زندگی مردم را با معضلی جدی مواجه نموده بود و علی‌رغم لغو تصویب قوانین مالیاتی در مجلس و لغو مالیات‌های زراعی و صنفی، مالیات¬های مذکور همچنان از مردم دریافت می‌شد. ضعف حکومت مرکزی برای نظارت بر عملکرد مأموران مالیاتی به این اوضاع آشفته دامن می‌زد و عسرتی فراگیر را برای مردم بوجود آورده بود.

واژه‌های کلیدی

ایران، مالیات، فارس، جنوب، رضاشاه.

استناد به این مقاله:
برزین، سید صاحب؛ معینی رودبالی، رضا و دهقانی، مهدی. (۱۴۰۴). چالش‌های نظام مالیاتی ایالت فارس و بنادر آن در اوایل حکومت پهلوی اول (۱۳۱۰-۱۳۰۴ش). *فصلنامه علمی پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران*، ۱۴(۱)، ۵۵-۶۸.
(DOI:۱۰,۳۰٤۷۳/lhst.۲۰۲٦,۷۲۷۱۱,۲۹٤٤)

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. ۱۴۰۴ ©. ناشر این مقاله، دانشگاه پیام نور است.
این مقاله تحت گواهی زیر منتشرشده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.
Creative Commons Attribution-NonCommercial ٤,٠ International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/٤,٠/)

مقدمه

در دورهٔ پهلوی اول و با توجه به گستره جغرافیایی فارس که به مانند دوران قاجاریه همچنان گسترهٔ وسیعی را دربر می‌گرفت، عایدات مالیاتی به‌دست‌آمده از فارس می‌توانست نقش مهمی در اقتصاد کشور ایفا نماید. اما به سبب اوضاع آشفته کشور نظام مالیاتی شرایط مطلوبی نداشت. پژوهش حاضر به دنبال یافتن پاسخی برای این پرسش است که در دوره رضاشاه، نظام مالیاتی ایالت فارس و بنادر آن با چه چالش‌هایی مواجه بود؟ آشفتگی نظام سیاسی، سبب اعمال نفوذ و دخالت ناروای متنفذین و مقامات محلی در نظام مالیاتی کشور از جمله در ایالت فارس می‌شد. به نوبه خویش، سیاست‌های مالیاتی حکومت و گستره و تنوع رسوم مالیاتی، زمینه ظلم و ستم به مردم را فراهم می‌کرد.

در مورد این موضوع تاکنون پژوهش جامع و فراگیری صورت نگرفته است. رضا معینی رودبالی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای تحت عنوان: «قانون ممیزی مالیاتی در عصر پهلوی اول و پیامدهای آن در ایالت فارس» (۱۳۹۵) و «نگرشی بر سیاست امنیتی پهلوی اول در کنترل ایلات و عشایر فارس» (۱۳۹۵) به ابعاد نظام مالیاتی فارس در دوره رضاشاه چون قانون ممیزی مالیاتی و نگرش حکومت او نسبت به ایلات و عشایر در بعد مالیاتی اشاره نموده، اما هیچ‌یک از این پژوهش‌ها برای پاسخ‌گویی به پرسش مطرح‌شده در پژوهش کنونی کفایت نمی‌کند. تحقیق کنونی با تمرکز بر ایالت فارس و چالش‌های دوره پهلوی در بُعد نظام مالیاتی در ابتدای آن دوره اهتمام دارد.

۲. چالش‌ها و مشکلات نظام مالیاتی فارس در آستانهٔ حکومت رضاشاه

در دورهٔ قاجاریه، جمع‌آوری مالیات‌ها تحت اختیار حکام ایالات بود و حکام در این زمینه پاسخگوی دولت مرکزی نبوده و با خریداری مناصب و افزایش مالیات‌ها در به‌دست‌آوردن پول‌های ناشی از خرید این مناصب برمی‌آمدند. صندوق عدالت که ظاهراً برای رسیدگی به چنین شکایاتی تأسیس شده بود، در دعاوی حقوقی و جزایی مردم ورود نمی‌کرد و تنها برای جلوگیری از تعدی عمال دولت بر رعایا تأسیس شده بود (مستوفی، ۱۳۸۸: ۱۳۷) موضوعی که با مخالفت حکام ایالات مواجه شد و با ایجاد خفقان و اختناق بین متظلمین، از انعکاس شکایات آنان در موضوعاتی چون تعدیات مالیاتی به مرکز ممانعت نمودند. حکام با تهدید مردم از آنان می‌خواستند به‌جای انعکاس ستم‌های وارده به مرکز از «خوش‌سلوکی» آنان سخن بگویند. در بسیاری از موارد، به دلیل منافع و طمع‌ورزی حکام و زیردستان آنان این شکایات به سرانجام نمی‌رسید. مأموران متبوعه دولت انگلیس که در این برهه گزارش‌های روزانه خود از ولایات جنوبی چون فارس را به دولت متبوع خود گزارش می‌دادند، به این مهم اشاراتی داشته‌اند (وقایع اتفاقیه، ۱۳۸۳: ۲۹).

مأمورین دولت قاجاریه که به‌منظور ارائهٔ اطلاعات به مناطق مختلف ایران اعزام می‌شدند، به‌صورت جسته و گریخته آگاهی‌هایی دربارهٔ مسائل اقتصادی و مالیاتی و درآمدهای عمومی مردم – که در بیشتر موارد با اخذ مالیات‌های سنگین همراه بود و فقر و خانه‌به‌دوشی آنان را به همراه داشت، در اختیار ما گذارده‌اند (جعفریان، ۱۳۹۰: ۱۷۶-۱۷۵؛ گرمرودی، ۱۱۳۴۷ ۱۰۰۰-۱۰۰۴؛ حاجی پیرزاده، ۱۳۴۲: ۹۵؛ دوبُد، ۱۳۷۱: ۱۸۰-۱۸۱).

ایالت فارس نیز مانند سایر نقاط کشور با معضلات نظام مالیاتی و اخاذی‌های خوانین و متنفذان محلی دست‌به‌گریبان بود که زندگی روزمرهٔ مردم را با معضلی جدی مواجه نموده بود و آنان به‌ناچار از مقامات ذی‌صلاح احقاق حقوق می‌نمودند. برای نمونه، می‌توان به شکایت تجار، اصناف و کسبهٔ برازجان از غضنفرالسلطنه (کمام ۷۵ /۵/۱۲۵/۲۰/۱، ۹ شوال ۱۳۴۲ ق) و شکایت مردم اقلید در اعتراض به تعدیات رضاقلی خان، نایب الحکومهٔ وقت اقلید در اخذ مالیات از آنان و تحصنشان در تلگراف‌خانهٔ اقلید به مدت ده روز (ساکما، ۷۵۰۰۹-۲۹۳، ۱۳۰۰/۱۰/۲۳ ش) و نیز اخاذی‌های مالیاتی ایلخان وقت قشقایی (سردار احتشام) و تعدیات وی بر عشایر قشقایی (فارس، نهم جمادی‌الاولی ۱۳۳۸ ق) اشاره نمود.

فارس در این مقطع، طبق تقسیم‌بندی مربوط به سال ۱۳۴۱ ق/۱۳۰۰ ش که کشور به چهار ایالت شمالی، جنوبی، مرکزی و غربی تقسیم شده بود، جزء ایالات جنوبی بود و توابع آن عبارت بودند از: لارستان، کوه کیلویه [کهگیلویه] و بنادر و جزایر خلیج‌فارس. همچنین بلوکات و قصبات فارس عبارت بودند از:

آباده، اصطهبانات، بندر بوشهر، بندر چارک، بندر خمیر، بندرعباس، بندر عسلو، بندر کنگان، بندر لنگه، بندر نخیلو، بهبهان، بیضا، جهرم، خفر، دارابگرد، سورو، سروستان، شیراز، فرک، فسا، فیروزآباد، کازرون، طارم، لار، میناب، نی‌ریز و ایزدخواست. (مجیدی، ۱۳۹۰: ۲۹۴) در سال ۱۳۱۶ ش، در تقسیمات جدید کشوری، شش استان و پنجاه شهرستان شکل گرفت و نام استان‌ها با توجه به جهت جغرافیایی آن‌ها تعیین شد. استان شمال غربی، استان غرب، استان شمال، استان جنوب، استان شمال شرقی و استان مکران. چون تقسیم کشور به شش استان چندان منطقی نبود، در مصوبهٔ مورخ ۱۳۱۶/۱۱/۱۴ دو ماده اول اصلاح و کشور به ده استان و چهل و نه شهرستان تقسیم شد و ازآنجاکه رضاشاه تلاش داشت نام استان‌ها و هویت قدیمشان را محو کند، مقرر شد استان‌ها به ترتیب شماره نام‌گذاری شوند. در این تقسیم‌بندی منطقه فارس، استان هفتم نام گرفت که شامل شش شهرستان (آباده، بهبهان، بوشهر، شیراز، فسا، لار) و سی بخش بود.

این شهرستان‌ها عبارت بودند از:

۱. شهرستان آباده شامل بخش‌های آباده، بوانات، سمیرم

۲. شهرستان بوشهر شامل بخش‌های بوشهر، بوالخیر، برازجان، خورموج، دیلم، ریگ، کنگان

۳. شهرستان بهبهان شامل بخش‌های بهبهان، تل خسرو

۴. شهرستان شیراز شامل بخش‌های بیضا، ممسنی، زرقان، کازرون، شیراز، قیر وکارزین، فیروزآباد

۵. شهرستان فسا شامل بخش‌های اصطهبانات، داراب، نی‌ریز، فسا، سعادت‌آباد

۶. شهرستان لار شامل بخش‌های بستک، جویم، جهرم، لنگه، لار و گاوبندی(قنبری نژاد، ۱۳۹۸: ۷۳).

با توجه به آنچه ذکر شد، در اواخر دوره قاجاریه، وضع مالی دولت بسیار نامناسب بود و بودجه توازن و تعادلی نداشت و مالیات‌ها بر اثر ناامنی کشور، به درستی وصول نمی‌شود. چون بیشتر حواله‌های دولتی عودت داده می‌شد، حواله‌ها و بروات دولتی تومانی چند ریال معامله می‌شد و کارمندان دولت حقوق خود را به صراف‌ها پیشکش می‌کردند (یکتایی، ۱۳۵۵: ۳۳۱). حکومت رضاشاه از راه‌های گوناگون چون درآمدهای حاصل از امتیاز نفت، انحصار منابع درآمدزا و مصادرهٔ اموال، اعمال سیاست جدید گمرکی و مالیاتی، اجرای سیاست صنعتی‌سازی و فروش خالصه‌ها (زمین‌های دولتی) درصدد تأمین هزینه‌های مورد نیاز برآمد، اقداماتی که خود زمینه اجحاف مضاعف بر مردم را فراهم آورد. علاوه بر عواید گمرکی، مالیات هم یکی از منابع کسب درآمد بود که از طریق سیاست‌گذاری مالی حاصل می‌شد و در خدمت اجرای برنامهٔ ایجاد تمرکز سیاسی حکومت قرار می‌گرفت. ولی نظام مالیاتی در این دوران هم چندان موفق نبود و مالیات رقم بالایی از درآمد دولت را تشکیل نمی‌داد. نظام مالیات‌گیری تا سال ۱۳۰۵ش علی‌رغم تلاش‌های هیئت آمریکایی به سرپرستی میلسپو چندان منظم نبود. تا این تاریخ اخذ مالیات را ارتش انجام می‌داد، اما در این سال، به‌کارگیری ارتش در اخذ مالیات منع شد. یک سال بعد، قوانین مالیاتی به تدریج وضع و به مرحلهٔ اجرا گذاشته شد (یزدانی و دیوکلایی، ۱۳۸۸: ۱۶۷-۱۷۲). در این دوره، دامنه و مقیاس منابع اقتصادی به مراتب از دورهٔ قاجاریه فراتر می‌رفت و به میزان ایران در دورهٔ شاه‌عباس اول می‌رسید. مالیات ارضی به‌عنوان یکی از بخش‌های درآمدی دولت ده تا بیست درصد، گمرک حدود ده درصد و انحصار دولت بر چای و قند و شکر بیش از پنج درصد درآمد دولت را تأمین می‌کرد (فوران، ۱۳۹۲: ۳۳۷) تولید ناخالص ملی در فاصله سال‌های ۱۳۰۹-۱۳۰۴ ش دو برابر شد، اما میزان نابرابری درآمدها افزوده گردید. بخش روستایی تاوان غذای شهرنشینان را می‌پرداخت و توده‌های شهری نیز بار سنگین مالیات‌ها را به‌جای سرمایه‌داران بر دوش می‌کشیدند و منافع کلان سرمایه‌داران از قِبَلِ آنها تأمین می‌شد (فوران، ۱۳۹۲: ۳۶۶). برخلاف دورهٔ قاجاریه که جمع‌آوری مالیات‌ها در اختیار حاکمان ایالات بود، در حکومت رضاشاه مالیات‌ها توسط کارگزاران وزارت مالیه یا نمایندگان مالی جمع‌آوری شد و آنان برای جمع‌آوری مالیات‌ها و همچنین پرداخت بودجه‌ها و اجرای تمام قوانین و قواعد مالیه به وزارت مالیه پاسخگو بودند. همچنین، قانون مالیات راه، عوارض راهداری و مالیات‌های جمع‌آوری‌شده در دروازه‌های شهرها را منسوخ و به‌جای آن مالیاتی بر مال‌التجاره که در مرزها جمع‌آوری می‌شود و نرخ

جوازی که از خودروها جمع‌آوری می‌شد، جایگزین آن گردید (میلسپو و دیگران، ۱۳۹۶: ۵۲-۵۱).

۲. نظام مالیه فارس در اوایل حکومت پهلوی اول

جایگاه مهم فارس در مناسبات داخلی و خارجی، به‌خصوص مجاورت آن با آبراه خلیج‌فارس و پیوند آن با جهان خارج و نقش آن در مبادلات و بازرگانی خارجی دورهٔ قاجاریه و پهلوی، موقعیت اقتصادی ویژه‌ای به این ایالت بخشیده بود. با آغاز جنگ جهانی اول و بحران‌ها و نابسامانی‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی ناشی از آن، فارس نیز از این پیامدها بی‌نصیب نماند و نظارت دولت مرکزی بر این ایالت کاهش یافت (گرمرودی، ۱۳۴۷: ۱۰۰۰-۱۰۰۵؛ ۱۰۴-۱۰۳؛ دوبد، همان، ص ۱۸۱-۱۸۰). در اوایل دوره رضاشاه، آشفتگی اوضاع ایالت فارس ناشی از اختلافات خوانین طوایف، مانع از وصول مالیات می‌شد. ناصر حکیمی، حکمران حکومت دشتی و دشتستان در نامه‌ای به والی وقت فارس، ضمن اشاره به تعدیات خوانین این منطقه و وضعیت ملوک‌الطوایفی که آنان در اواخر دورهٔ قاجاریه در منطقه به وجود آورده بودند، از برخی تلاش‌های دولت برای ساماندهی دریافت مالیات و عواید خود یاد کرده است. وی ضمن اشاره به ارائهٔ راه‌حلی برای ازدیاد عواید مالیاتی منطقهٔ برازجان، برای انجام ممیزی در منطقه نیز پیشنهاد داد، مأمورین مالیه با توجه به شرایط اقلیمی برازجان قبل از سال جدید (۱۳۰۶)، ممیزی را در منطقه انجام دهند (ساکما، ۳۸۸۵۳-۲۹۳، ۱۱ اسفند ۱۳۰۵).

محمدتقی زیارتی نیز در نامه‌ای خطاب به نمایندگی از متظلمین زیارت به ایالت فارس، ضمن اشاره به پرداخت مالیات‌های مقرر به حکومت رضاشاه، از اینکه افرادی چون رضاقلی خان عرصه را بر آنان تنگ نموده و باعث آوارگی آنان شده بود، داد سخن رانده و احقاق حقوق نمود. فرمانده ۴ بهادران، از تشکیلات امنیه جنوب، ضمن وصول این شکایت به عدم توانایی خود در مبارزه با او، تقاضای اقدامات و کمک عاجل از سوی ایالت فارس و لشکر جنوب داشت (ساکما، ۳۸۸۵۳-۲۹۳، ۱۳۰۶/۲/۳).

فقدان اقتدار حکومت مرکزی در فارس و وضعیت ملوک‌الطوایفی حاکم، در پاره‌ای موارد نه‌تنها موضوع وصول مالیات را با چالش‌های اساسی مواجه نموده بود، بلکه قتل مسئولان مالیه را نیز درپی داشت. توضیح آنکه در بیضای فارس، گروهی با حمله به امین مالیه آنجا او را به قتل رسانده و تمام اسباب و اثاثیهٔ او و دفتر مالیه را به یغما بردند. این موضوع علاوه بر آنکه ایالت فارس را با یک چالش اساسی مواجه نمود و در حل این مشکلات عاجز شدند، پای مسئولان مرکز را نیز به میان کشید و مسئولان وزارت مالیه از وزارت داخله استمداد طلبیدند (ساکما، ۱-۳۵۰، ۱۳۰۸/۴/۲۹).

حکومت مرکزی برای جلوگیری از ایجاد ملوک‌الطوایفی سران ایلات و عشایر قشقایی، علاوه بر تأسیس حکومت نظامی قشقایی برای کنترل سران ایلات و عشایر، اخذ مالیات از آنان را که قبل از آن توسط کلانتران ایل انجام می‌شد، ملغی نمود. این موضوع نه‌تنها وصول مالیات در این استان را رفع نکرد بلکه زمینه‌ساز بروز اختلاف بین اداره مالیه قشقایی و حکومت نظامی قشقایی و تحمیل فشار بر ایلات و عشایر فارس و سرانجام نارضایتی و شورش آنها در این استان شد (معینی رودبالی و امرایی، ۱۳۹۵: ۴۰-۱۷). واگذاری اخذ مالیات به ماموران دولتی موجب بروز تعدیات مالیاتی و زمینه‌ساز نارضایتی عشایر می‌شد.

تعدیات مالیاتی عمال رضاشاه منحصر به ایلات و عشایر نبود. ضعف حکومت مرکزی در نظارت بر عملکرد مأموران مالیاتی بر این اوضاع آشفته دامن می‌زد. روزنامهٔ بیان حقیقت از تعدیات امین مالیهٔ وقت فسا بر مردم این شهر یاد نمود که این تعدیات به مانند دوره‌های گذشته تحصن و بست‌نشینی آنان را در مسجد حوض ماهی این شهر درپی داشت. اجحافات مالیاتی میرزا عباس خان، امین‌مالیهٔ فسا باعث شد آنان شکایاتی را به ادارهٔ مالیهٔ فارس ارسال نمایند. با وصول این شکایات، ماژور هال پیشکار آمریکایی مالیهٔ فارس به همراه قوام‌الملک پنجم، جهت رسیدگی به فسا رفتند. مردم فسا تظلمات وارده بر خود را در نوزده مورد و به‌وسیلهٔ میرزا سید محمد شیخ‌الاسلام به ماژور هال ارائه دادند و سرانجام پس از رسیدگی به عرایض آنان، دستور داده شد که «استصوابی‌های قدیمهٔ غیررسمی و مالیات‌های منسوخه که به‌عنوان خدمت به دولت از مردم تمسک یا نقد دریافت کرده بودند، مسترد دارند و مشارالیه (میرزا عباس خان) را از امانت مالیهٔ فسا منفصل و متین السلطان را به‌جای او منصوب داشتند» (بیان حقیقت، ۲۷ شهریور ۱۳۰۵ ش:۳).

۳. انواع مالیات‌های فارس در آستانهٔ حکومت رضاشاه

۳-۱ مالیات سرانه و صنفی

در سال‌های واپسین حکومت قاجاریه نوعی نارضایی عمومی نسبت به مقدار و شیوه اخذ مالیات‌های صنفی به وجود آمد که ریشه در دگرگونی‌های اقتصادی و اجتماعی این دوره و ادوار پیشین داشت. به‌عنوان نمونه، از حدود سال ۱۳۰۲ ش، اختلاف میان بزازهای مسلمان و کلیمی سنقر کرمانشاه در مورد پرداخت مالیات صنفی و نارضایتی از سهم سرشکن شده این مالیات‌ها برای حدود سه سال (دهنوی، ۱۳۸۳: ۶۶-۵۹) در جریان بود. اما نارضایتی از مالیات صنفی در میان اصناف در دوره موردنظر چنان گسترده و همه‌گیر شد که دولت را واداشت در سال ۱۳۰۵ش به‌طور رسمی و قانونی این نوع مالیات را ملغی اعـلام کند البته از سال ۱۳۱۲ به بعد، دولت مبحث مالیات بردرآمد را تعریف کرد که آن هم در دوره‌های مختلف تاریخی با فراز و نشیب‌های فراوان همراه بود (شیرین بخش،۱۳۹۶: ۱۵۵).

در این دوره مجلس پنجم، برخی مالیات‌های سرانه و صنفی را لغو کرد؛ ولی مأموران ادارهٔ مالیه با نادیده‌گرفتن مصوبهٔ مجلس، به اخذ مالیات‌های فوق مبادرت می‌نمودند. در شمال فارس و در اردکان – واقع در ۷۵ کیلومتری شیراز– اهالی این منطقه در سال ۱۳۰۷ ش، تحت فشار مجبور به مطالبهٔ این مالیات به مأمورین مالیه بودند. آنان در عریضهٔ خود خطاب به مجلس، ضمن بیان فشارهای وارده به آنان بر اثر مالیات فوق، از مجلس تقاضا داشتند که ضمن انعکاس عریضهٔ خود به ادارهٔ مالیهٔ فارس، این مالیات غیرقانونی را دیگر از آنان مطالبه ننمایند و طبق قانون اساسی با آنان عمل کنند. (کمام، شمارهٔ سند: ۶/۳۳/۱۷/۴/۲۹۶، تاریخ سند: ۱۷ شوال ۱۳۴۶ ق ۱۳۰۶/۱۱/۲۸ش).

در سندی دیگر، میرزا جان ساکن روستای شول (در پشت کوه فارس) ضمن بیان پرداخت به‌موقع مالیات سال ۱۳۰۶ ش، به ادارهٔ مالیه فارس، به تعدیات بر مردم پشت کوه در مطالبهٔ مالیات سرانه از آنان اشاره داشت که بر اثر آن، مردم این منطقه مجبور به فرار از محل سکونتشان شدند. سرانجام میرزا جان خواهان رسیدگی به رعایای منطقهٔ شول گردید (کمام، شمارهٔ سند: ۶/۳۲/۱۷/۳/۲۲۲، تاریخ سند: ۱۳۰۶/۷/۲۹ ش).

جنوب فارس نیز به مانند دیگر مناطق این ایالت از این قاعده مستثنا نبود. در حدود دو ماه بعد از تصویب قانون فوق، رعایای برازجان در شکایت از مطالبهٔ مالیات سرانه و صنفی توسط مأموران مالیهٔ برازجان از آنان شکایتی را به‌وسیلهٔ علی دشتی از نمایندگان مجلس پنجم به وزارت مالیه ارسال نمودند. آنان در عریضهٔ خویش، ضمن اشاره به اخذ انواع مالیات‌های مختلف از آنان توسط خوانین منطقه که با تعدیات زیادی نیز همراه بود، از تصرف املاک خویش که آوارگی و خانه بدوشی آنان را نیز به همراه داشت، یاد نمودند و ضمن بازگردانیدن این املاک به آنان تقاضا نمودند مالیات‌های ملغی شده نیز از دوش آنان برداشته شود. ازجمله مالیات‌های آنان که در این شکایت به آن اشاره شده است، می‌توان به مالیات هوایی، مالیات سرچرخی، سرمردی، سرگاوی، امدادی و مالیات اطواء اشاره نمود (ساکما: ۲۴۰-۳۸۸۱۷).

همان‌گونه که گفته شد، علی دشتی ضمن درج عریضهٔ رعایای برازجان در روزنامهٔ خود (شفق سرخ) از ریاست کل مالیه ایران (دکتر میلسپو) خواست با توجه به القای این مالیات‌ها توسط مجلس، پاسخ درخور توجهی به وی داده شود تا به گوش رعایای مذکور برساند (ساکما:۳۸۸۱۷-۲۴۰، ۱۹ بهمن ۱۳۰۵).

ادارهٔ کل عایدات وزارت مالیه در پاسخ به علی دشتی تصریح نمود که بعد از تصویب قانون الغای مالیات‌های صنفی و سرشماری، به عموم ادارات مالیه ایالات و ولایات دستور داده شده است که از ابتدای سال ۱۳۰۶ش از وصول مالیات‌های صنفی و سرشماری خودداری و ضمناً از مطالبهٔ بقایای مالیاتی هم صرف‌نظر و در عین‌حال در وصول مالیات صنفی ۱۳۰۵ش اقدام نمایند و شکایات اهالی برازجان هم مربوط به مالیات همین سال (۱۳۰۵) است. بنابراین شکایات آنها بی‌مورد و می‌بایست مالیات این سال را بپردازند (ساکما:۳۸۸۱۷-۲۴۰، مورخه: ۱۳۰۵/۱۲/۴).

محمدحسن فیروزآبادی از مشاهیرِ فیروزآبادِ فارس، در اولین ماه‌های دوره رضاشاه در مشروحه‌ای که به وکالت از اصناف فیروزآباد، به مجلس پنجم نگاشت، از مطالبهٔ اضافی مالیات

صنفی از اصناف فیروزآباد و توسط ادارهٔ مالیهٔ فیروزآباد پرده برداشت. وی در شکایتش به این نکته اشاره داشت که مالیات اصناف فیروزآباد مطابق اسناد و مدارک موجود بیش از سیصد و شصت تومان نیست؛ اما امین مالیهٔ فیروزآباد (میرزا محمود خان) در حدود دو سال است که مالیات صنفی آنجا را به قرار معلوم به مبلغ نهصد تومان به علاوهٔ تومانی سی شاهی از اهالی فیروزآباد مأخوذ می‌دارد. فیروزآبادی ضمن اشاره به شکایات مکرر اصناف فیروزآباد به مالیهٔ فارس و عدم دریافت پاسخ مناسب از سوی مسئولان وقت مالیهٔ فارس، ضمن انجام ممیزی و مشخص نمودن دارائی و اموال کسبه و اصناف فیروزآباد، تقاضا نمود در این باب تحقیقات لازم صورت‌گرفته و گشایشی در کار اصناف انجام گیرد (ساکما: ۳۸۸۰۶-۲۴۰، مورخهٔ: ۱۳۰۵/۹/۲).

با انعکاس شکایت فوق توسط ریاست مجلس پنجم به وزارت مالیه، ریاست مجلس از وزارت مالیه درخواست نمود، مراتب را رسیدگی نموده و در صورت صدق موضوع، مأمورین محلی را از اخذ این‌گونه مالیات غیرقانونی ممانعت نمایند (ساکما: ۳۸۸۰۶-۲۴۰، مورخهٔ ۱۳۰۵/۹/۵).

شعبهٔ ادارهٔ مالیهٔ ایالتی فارس و بنادر جنوبِ ادارهٔ مالیهٔ فارس بعد از انجام تحقیقات لازم، در طی تلگرافی به ادارهٔ کل عایدات داخلی وزارت مالیه، نتایج حاصله را به نظر مقامات ذی‌ربط رساند. آن‌چنان‌که از مفاد این تلگراف برمی‌آید، از جمله مالیات‌هایی که در گذشته و از دوران ناصرالدین‌شاه قاجار منسوخ شده بود و هنوز در بعضی از بلوکات فارس نظیر فسا و فیروزآباد اخذ می‌شد، مالیات مربوط به دو صنف قصابان (مالیات ذبایح) و خبازان بود (ساکما: ۳۸۸۰۶-۲۴۰، مورخهٔ ۱۳۰۵/۴/۲).

۳-۲ مالیات اراضی کشاورزی

مالیات از زمین‌های کشاورزی مهم‌ترین و اصلی‌ترین منبع درآمدی حکومت‌های ایرانی از کهن‌ترین ادوار تا گسترش مناسبات سرمایه‌داری در ایران بود. در دورهٔ قاجاریه نیز مالیات ارضی همچنان اصلی‌ترین و مهم‌ترین منبع درآمدی حکومت بود. تفاوت عمده در این دوره در خصوص منابع درآمدی حکومت، درآمد حاصل از تعرفه‌های گمرکی بود. تغییر و تحولات اساسی که در عرصهٔ بین‌المللی رخ داد، تماس ایران با کشورهای خارجی را بیش از پیش افزایش داد که این مسئله منجر به رشد تجارت خارجی شد. در نتیجه، عواید حاصل از گمرکات نیز به‌طور چشمگیری افزایش یافت و بعد از مالیات ارضی، منظم‌ترین و مهم‌ترین منابع درآمدی حکومت شد. اما به‌واسطهٔ مشکلاتی که گریبان‌گیر امور گمرکات در این دوره بود (مقررات ناعادلانهٔ گمرک ناشی از قرارداد تجاری پیوسته به معاهدهٔ ترکمانچای، نظام اجاره‌داری گمرکات و...) درآمد این بخش مهم اقتصادی به‌طور چشمگیری کاهش یافت. بنابراین مالیات ارضی، همچنان اصلی‌ترین و مهم‌ترین منبع درآمدی حکومت محسوب می‌شد. (یعقوبی، ۱۳۸۹: ۲۱۶-۲۱۵).

با توجه به شرایط اقلیمی حوزهٔ جنوب، بخشی از مالیات‌های مأخوذی از عوایدی که در زمرهٔ مالیات‌های ارضی قرار می‌گرفت، دریافت می‌شد. مالیات نخیلات از دوران گذشته از مهم‌ترین مالیات‌های دریافتی محسوب می‌گردید. اخذ این مالیات گاه با تعدیاتی همراه بود و زمانی هم به علت خشک‌سالی، دریافت آن به‌آسانی وصول نمی‌شد. در سال ۱۳۰۵ش، سید محمدباقر بحرانی و سایر اهالی و مالکین مینابی در شکایت از خشک‌سالی‌های سال‌های اخیر و آفت محصولات نخیلاتشان و همچنین عدم توانایی در پرداخت مالیات، عرض حالی را به نهادهای وقت ارسال نمودند. آنان ابتدا و در طی تلگرافی که به مجلس، وزارت داخله و وزارت مالیه مخابره نمودند، ضمن اشاره به شرایط اقلیمی و آفات احتمالی و همچنین ناامنی و «غلبه اشرار بشاگردی که اطفال خردسال را گرفته و به‌طرف عمان و اماکن دیگر [برده]، برده‌وار می‌فروشند» طلب استرحام نموده و آنان را از مالیات «صدی پنج» رهایی داده تا اسباب آسایش و رفاهشان فراهم گردد (کمام، مورخهٔ: ۱۳۰۵/۶/۱ ش، شمارهٔ سند: ۶/۳۰/۱۷/۱/۱۴).

شیخ حسنعلی و سایر رعایای «مرشوته» کازرون نیز در سال ۱۳۰۶ ش، در ناتوانی‌شان در پرداخت مالیات زراعی مقرر و متعاقب آن تفرقه و پراکندگی رعایا، شکایتی را به مجلس وقت ارائه دادند. آنان با اشاره به اینکه دولت برخی از مالیات‌ها و از جمله مالیات زراعی را لغو نموده، از اینکه همچنان مأموران مالیاتی از آنان مطالبهٔ مالیات می‌نمودند، گلایه داشتند و با اشاره به اینکه شکایاتی را نیز در این زمینه به ادارهٔ مالیهٔ فارس و وزارت مالیه تحویل داده و به نتیجه نرسیده‌اند، از مجلس تقاضا

داشتند با انعکاس شکایت آنان به وزارت مالیه، گشایشی در کار آنان نموده و آنان را از پرداخت مالیات معاف نمایند (کمام: ۲۰۲/ ۳/ ۶/۳۲/۱۷، تاریخ سند:۱۳۰۶/۵/۱۰ ش). با وصول شکایات آنان به وزارت مالیه، ادارهٔ عایدات داخلی آن وزارتخانه در پاسخ به ریاست مجلس تأکید نمود که در این مورد از وزارت مالیه تقاضای تحقیق و رسیدگی نموده است (تلگراف وزارت مالیه به ریاست مجلس شورای ملی، مورخهٔ ۹/۷/ ۱۳۰۶، کمام: ۲۰۲/ ۳/ ۶/۳۲/۱۷، تاریخ سند:۱۳۰۶/۵/۱۰ ش).

شکایت از خشک‌سالی و نقصان محصول و اخذ مالیات‌های سنگین توسط مأمورین مالیه و تقاضای موقوف المطالبه بودن مالیات زراعی فارس از جمله مسائل و مطالبات زارعین و کشاورزان بود. مالکین «کدنج»، «ده بال» و «وزج» واقع در بلوکِ سیاخِ فارس، در شکایت از نقصان محصول و گزافی مالیات مأخوذی از آنان توسط مأمورین مالیهٔ فارس، به‌وسیلهٔ دکتر مصدق از نمایندگان مجلس پنجم، به مجلس شکایت نمودند و پیوستی از آن را نیز با مساعدت مدیر جریدهٔ صبح صادق از روزنامه‌های محلی فارس که در شیراز چاپ و منتشر می‌شد، منتشر نمودند (تلگراف مدیر صبح صادق به مجلس پنجم، مورخهٔ ۳ تیر ۱۳۰۶ ش، کمام: ۶/۳۲/۱۷/۳/۱۹).

یکی از مسائلی که در اسناد مربوط به ادارهٔ مالیهٔ جنوب قابل ذکر است، دست‌درازی مستأجران و تیول‌داران به املاک رعایای این حدود بعد از الغای تیول توسط مجلس اول بود. با الغای قانون تیول، همچنان در نقاطی از فارس تیول‌داران درصدد بودند تا ضمن نادیده‌گرفتن مصوبهٔ مجلس اول، به اجحافات و ستم خویش ادامه داده و رعایایی را که در این املاک به امر زراعت و کشاورزی اشتغال داشتند، مورد استثمار قرار دهند. ۲۲ سال بعد از الغای نظام تیول‌داری و در سال ۱۳۰۸ش رعایای روستای «بورنجانِ» کازرون، در شکایت از تعدیات خاندان تیولدار روستای خود شکایاتی را به نهادهای وقت ارسال نموده‌اند (ساکما، ۱-۳۵۰، تاریخ سند: ۷ ربیع‌الثانی ۱۳۴۸).

۳-۳ مالیات راهداری

در سال ۱۳۰۴ ش دکتر میلسپو ریاست کل مالیه ایران، در طی تلگرافی خطاب به اداره‌های مالیهٔ ایالات، خواستار الغای مالیات‌های یازده‌گانه‌ای در سطح کشور شد. نسخه‌ای از آن نیز به ادارهٔ مالیهٔ فارس و بنادر جنوب ارسال گردید. روزنامهٔ وقایع- روزنامهٔ محلی فارس- نیز خبر الغای این مالیات‌ها را به درخواست «امان‌الله اردلان» ریاست ادارهٔ مالیهٔ فارس و بنادر جنوب و برای اطلاع خوانندگان درج نمود:

مطابق تلگراف واصله از سوی ریاست کل مالیهٔ ایران، مالیات‌های ذیل از نصف شب بهمن‌ماه ۱۳۰۴ش ملغی است:

۱- باج‌راه ۲- نواقل ۳- سوق الدواب ۴- میزانداری ۵- قپان ۶- میدان ۷- هوایی ۸- بار ورودی ۸- فواکه ۱۰- حق المرتع، به استثنای آنچه از املاک شخصی یا خالصجات مذکوره در رقبات اخذ می‌شود. ۱۱- کلیهٔ عوارض معارفی صحیحیهٔ خیریه و سایر عوارض که از طرف مالیه یا سایر وزارتخانه‌ها یا بلدیه‌ها از مال‌التجاره و وسایل نقلیه که وارد شهرها و قصبات می‌شوند یا خارج می‌شوند یا عبور از شهرها و قصبات می‌نمایند یا از طرق مختلف به تلگراف ریاست کل مالیهٔ ایران اعلان گردید (ادارهٔ مالیه‌ی ایالت فارس و بنادر جنوب (امان‌الله اردلان)» (وقایع، شمارهٔ ۸ و ۹، ۱۸ شعبان ۱۳۴۴ ق/ ۱۲ اسفند ۱۳۰۴ ش/ ۳ مارس ۱۹۲۶: ۶-۵).

از جمله مالیات‌هایی که از دوران گذشته در فارس دریافت می‌شد، مالیات راهداری (باج‌راه) بود. راهداری یا مالیات حفظ جاده‌ها از کسانی گرفته می‌شد که از جاده‌ها می‌گذشتند. این مالیات برحسب تعداد شتر، قاطر یا الاغ‌هایی که با خود داشتند، اخذ می‌شد. (فلور، ۱۳۶۶: ۲۱۱) حکومت ایران در پاسخ به اعتراض‌هایی که در مورد این مالیات دریافت می‌نمود، چنین پاسخ می‌داد که راهداری مالیات کالا نیست، بلکه مالیات بار چارپایان است و بر قاطرچی‌ها تعلق می‌گیرد و با عوارض گمرکی ارتباطی ندارد. (فلور،۱۳۶۶: ۲۱۳).

۳-۴ مالیات ریسمان شراع کشتی‌های بادی

از جمله مالیات‌هایی که در عصر قاجاریه و پهلوی اول در بنادر که در این دوره‌ها در قلمرو جغرافیایی فارس قرار داشت - دریافت می‌شد، مالیات ریسمان‌های شراع کشتی‌های بادی بود. بر اساس اسناد موجود، در ۲۸ بهمن‌ماه ۱۳۰۵ ش، حاج عبدالرحمن و عبدالله بستکی و ابراهیم نورعلی سه نفر از صاحبان

کشتی‌های بادی و ساکن بندر لنگه در اعتراض به دریافت مالیات‌های بی‌رویه و کمرشکن "شگه" (شراع کشتی‌های بادی) توسط ادارهٔ گمرک از آنان، عریضه‌ای را به مجلس پنجم وقت ارائه دادند. بر اساس این عریضه، افراد مذکور در ابتدا ضمن اشاره به مسئلهٔ شگه که از جمله حِرَف و شغل‌های کلیدی بندر لنگه به‌حساب می‌آمد، از اخذ مالیات‌های سنگین بر آنان توسط مأمورین گمرکِ این بندر، داد سخن راندند و بر این نکته انگشت نهادند که درصورتی‌که این روند ادامه یابد، ممکن است این حرفه به‌طورکلی محو و نابود گردد. در ادامه آنان همچنین به ترک اجباری صاحبان شراع از بندر لنگه و عزیمت آنان به دبی – که در این زمان بندری آزاد بود و از هرگونه عوارض گمرکی و مالیاتی معاف بود – بر اثر اخذ این مالیات اشاره نمودند. همچنین آنان به کشتی‌هایی که سابقاً و از بنادر یمن و عربستان برای تجارت این کالا به لنگه می‌آمدند، اشاره نمودند و توضیح دادند که در اثر اخذ این مالیات، دیگر این کشتی‌ها نیز بندر لنگه را ترک نموده و به دبی که در آنجا عوارض گمرکی کمتری از آنان در مقابل لنگه می‌گیرند و به لحاظ اقتصادی برای آنان منافع بیشتری را دربر دارد، آمد و شد می‌نمایند. سرانجام آنان از وکلا و نمایندگان مجلس پنجم تقاضا نمودند، ضمن غور و تعمق در مورد صادرات این کالا، در مورد عوارض گمرکی ریسمان شکه – که در این زمان نیز به مانند گذشته از هند وارد می‌شد – به آنان تخفیفی داده شود تا عدهٔ کثیری از بافندگان شگه که به خارج از لنگه رفته بودند، به سرزمین مادری خود برگشته و علاوه بر ترقی حرفهٔ مذکور، دولت نیز به منافع اقتصادی حاصل از آن برسد (کمام، شمارهٔ سند: ۶/۳۱/۱۷/۲/۱۱۳، تاریخ سند: ۱۳۰۵/۱۱/۲۸ ش).

۳-۵ مالیات قپانداری

این مالیات که از دورهٔ قاجاریه اخذ می‌گردید، نوعی مالیات گمرکی بود که از توزین کالاهایی که فروخته و صادر می‌شد، از خریدار و فروشنده اخذ می‌شد. میزان مالیات دریافتی نیز متفاوت بود. احتمالاً این عوارض وقتی گرفته می‌شد که کالاها در محل فروخته می‌شد و صرف هزینه‌های قپان تخت (باسکول) و کمک حمالان می‌شد. (فلور،۱۳۶۶: ۱۹۸ و ۲۰۴).

در دورهٔ رضاشاه نیز این مالیات همچنان اخذ می‌شد. به‌عنوان نمونه در جهرم و در سال ۱۳۱۰ ش، از اجناسی مانند کاه و هیزم و... که به این شهر وارد می‌شد، خرواری دو قران به نام عوارض قپانداری می‌گرفتند. اهالی جهرم در شکایت از ادارهٔ بلدیهٔ این شهر و در اخذ این مالیات شکوائیه‌ای را تنظیم نموده و به وزارت داخله ارسال نمودند.

بعد از وصول شکایت، وزارت داخله در تلگرافی که به ایالت فارس مخابره نمود، استمرار این مالیات را تأکید نمود ولی یادآور شده که انحصار حق قپان‌داری به بلدیه مشروط بر اینکه از اجناسی باشد که به مصرف محل می‌رسد (ساکما، ۶۴۲۴-۳۵۰، تاریخ سند: ۱۳۱۰/۱/۲۴).

حکومت جهرم با وصول شکایت مردم این شهر، در طی تلگرافی به ایالت فارس پیشنهاد نمود تا علی‌رغم پیشرفت وضعیت قپان‌داری در جهرم، با اجارهٔ آن موافقت نماید (ساکما، ۶۴۲۴-۳۵۰، ۱۳۱۰/۲/۲۱). ایالت فارس نیز با انعکاس این موضوع به وزارت داخله از آن وزارتخانه کسب تکلیف نمود. اما وزارتخانه با اجاره‌دادن عوارض بلدی جهرم موافقت ننمود و دستور داد که بلدیه خودش عهده‌دار عوارض قپان‌داری و غیره بشود (ساکما، ۶۴۲۴-۳،۳۵۰/۳/۱۳۱۰). حکومت جهرم نیز در نهایت طی تلگرافی اجحافات مأمورین بلدیه به مردم را انکار نمود (ساکما، ۶۴۲۴-۳۵۰، ۱۳۱۰/۵/۳).

۳-۶ مالیات پوست برّه

این مالیات از مالیات‌های گمرکی بود و از تجاری که به صادرات آن می‌پرداختند، اخذ می‌شد. در مورد منع صدور پوست بره بحث‌هایی در مجلس چهارم مطرح شد. ارباب کیخسرو گفت با اینکه منع صدور پوست بره به ضرر دولت و ترویج صادرات است؛ ولی چون به نفع مردم بوده که «ذبح بره موقوف شود»، با آن موافقت می‌کند (مذاکرات مجلس چهارم، جلد ۲، ص ۳۷۵).

قانون منع صدور پوست بره در ۲۴ شوال ۱۳۴۰ق تصویب مجلس رسید. در مجلس پنجم در مذاکره راجع به اجازهٔ صدور پوست بره از کشور در مقابل پرداخت حقوق مشخص گمرکی، نمایندگان موافق صدور پوست، منع صادرات این کالا را مانع کشتار بره ندانستند و خواهان آزاد شدن صادرات آن شدند. داور، کازرونی و رئیس التجار در دفاع از این لایحه سخن گفتند. داور

بر لزوم بهبود تجارت کشور تأکید کرد. وی منافع تجار صادرکنندهٔ کالا را بر منافع عمومی مطابق دانست (مذاکرات مجلس پنجم شورای ملی: ج ۱، ص ۳۲۴).

آمار گمرکی حاکی از عواید روزافزون این کالا بود که به کشورهای آلمان، بلژیک، انگلیس و آمریکا صادر می‌شد. موافقان این طرح ازدست‌دادن چنین کالای صادراتی را به سود کشور ندانستند. قانون اجازهٔ صدور پوست بره که در مجلس چهارم لغو شده بود، این بار و در ۹ صفر ۱۳۴۳ ق به تصویب مجلس پنجم رسید (ترابی فارسانی، ۱۳۸۴: ۴۸۳).

بعد از اینکه نمایندگان مجلس از مضرات منع صدور پوست برّه به خارج از کشور آگاهی یافتند، قانون مزبور را لغو نموده و مجدداً صدور آن را به خارج تصویب نمودند و عوارض گمرکی آن را صدی چهار معین نمودند. تصویب این قانون، گرچه موجب رضایت تجار این کالا شد ولی به دلیل اجحاف در عوارض گمرکی غیر قانونی در این خصوص توسط ادارات مالیهٔ ایالات، تلگراف‌هایی را به مرکز و به نهادهای مربوطه مخابره نمودند. میرزا محمدرضا ارباب طهرانی از تجار معروف که تجارتخانه‌ای با همین نام در شیراز داشت، در مشروحه‌ای که تلگراف تجار فارس نیز ضمیمهٔ آن شده بود، از عوارض غیرقانونی که توسط ادارهٔ مالیه فارس بر تجار صادرکنندهٔ پوست بره تحمیل شده بود، سخن راند و با استناد به اینکه عوارض گمرکی مربوط به پوست بره باید در مرزها و به هنگام خروج محمولهٔ فوق از تجار دریافت شود و نه در خود شهرها و ایالات، از نمایندگان مجلس تقاضا نمود تا با رسیدگی به عریضهٔ وی و تجار فارس، صرفاً مالیات قانونی مصوب مجلس را از آنان دریافت نمایند و از توقیف غیرقانونی اموال آنان نیز جلوگیری نمایند (کمام، ۵/۱۲۶/۲۰/۱/۲۱۵، تاریخ سند: ۲۵ جمادی‌الاول ۱۳۴۴/ ۲۱ آذر ۱۳۰۴).

تلگراف تجار فارس (حاج علی توتونچی، حاج محمدباقر خلیلی، حاج علی‌اکبر شیرازی و....) نیز که به ضمیمهٔ تلگراف میرزا محمدرضا ارباب به مجلس مخابره شد، ضمن اشاره به ناتوانی‌شان در پرداخت مالیات پوست برّه، استدعای دادرسی و صدور حکم در عدم توقیف پوست‌هایشان و مطالبهٔ جفتی پنج قران را از نمایندگان مجلس شورای ملی نمودند (کمام، ۵/۱۲۶/۲۰/۱/۲۱۵، ۱۳۰۴ ش).

آن‌چنان‌که از اسناد موجود برمی‌آید، به نظر می‌رسد، مطالبهٔ غیرقانونی مالیات پوست بره از تجار در سال‌های بعد نیز ادامه داشته است. توضیح آنکه هیئت اتحادیهٔ تجار فارس در سال ۱۳۰۶ به‌وسیلهٔ امام جمعهٔ فارس در مورد مالیات گمرکی وضع شده بر این کالا شکایتی را تنظیم نموده و به مجلس شورای ملی ارسال نمودند. آنان از تحمیل مالیات سنگینی که توسط وزارت مالیه بر آن وضع و به مجلس پیشنهاد شده بود، شکایت داشتند. آنان علاوه بر اینکه درنظر داشتند یکی از تجار را به‌عنوان نمایندهٔ خود به مرکز اعزام نمایند تا حضوراً عرایض آنان را به وکلای مجلس گوشزد نماید، در مکتوبی نیز از مجلس تقاضا داشتند که همان مالیاتی که توسط مجلس بر صادرات آن بسته شده، اعمال شود و دیگر مالیاتی بر آن وضع نشود (کمام به شماره: ۶/۳۱/۱۷/۲/۱۴۲، تاریخ سند: ۶ ذی‌قعده ۱۳۴۵).

نتیجه‌گیری

اجحاف‌های مالیاتی بازمانده از دوره قاجاریه، در دوره پهلوی اول نیز استمرار یافت. تعدیات مأموران مالیاتی و ضعف حکومت مرکزی برای نظارت بر عملکرد مأموران مالیاتی دولت، همراه با اخاذی‌های خوانین محلی، بار مالیاتی سنگینی را بر مردم تحمیل می‌کرد. همچنین، اشخاص و گروه‌های متنفذ در اخاذی‌های مالیاتی مصر بودند. خشک‌سالی‌ها و تعدی فراوان مأموران بر اهالی جهت دریافت مالیات اراضی، موجب وصول حجم بزرگی از شکایات اهالی فارس به نهادهای دولتی از قبیل مجلس شورای ملی می‌شد. در روندی مشابه، شکایات اهالی بنادر فارس هم باوجود برقراری امنیت و موقعیت سوق‌الجیشی دریایی به‌عنوان منبع مهم اقتصادی، کمابیش جریان داشت. تثبیت حکومت مرکزی و توجه دولتمردان برای وصول مالیات‌های به تعویق افتاده در ایالت فارس به همراه تعدی مأموران حکومتی در اخذ مالیات زمینه فشار مالیاتی بر مردم به انحای مختلف شد. فرایند مذکور نه‌تنها نارضایتی اقشار مختلف مردم را به دنبال داشت، بلکه از انگیزه‌های قابل‌ذکر در شورش برخی از کانون‌های قدرت محلی در فارس نظیر ایلات و عشایر در سال‌های میانی و پایانی حکومت پهلوی اول را فراهم آورد.

منابع

کتب و مقالات

پیرزاده، حاجی (۱۳۴۲)، سفرنامه‌ی حاجی پیرزاده، ج ۱ (از تهران تا لندن)، به کوشش حافظ فرمانفرمائیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

ترابی فارسانی، سهیلا (۱۳۸۴)، تجار، مشروطیت و دولت مدرن، چاپ اول، تهران: نشر تاریخ ایران.

جعفریان، رسول (۱۳۹۰). کتاب مساحت فارس(گزارشی از سال ۱۲۵۶ به عهد محمد شاه قاجار)، به کوشش رسول جعفریان، پیام بهارستان، دوره‌ی دوم، سال چهارم، ش ۱۴.

دوبد، بارون (۱۳۷۱)، سفرنامه لرستان و خوزستان، ترجمه محمدحسین آریا، چاپ اول، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

دهنوی، نظامعلی (۱۳۸۳)، اصناف بزاز و کلاهمال سنقر و کلیایی در طی سال‌های ۱۳۰۳ –۱۳۰۵ ش، گنجینه اسناد، س ۱۴ دفتر اول، ش ۵۳

شیرین بخش، زهره (۱۳۹۶)، رابطه مالیاتی دولت و اصناف در دوره پهلوی اول: نارضایتی از مالیات صنفی، تحقیقات تاریخ اجتماعی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هفتم، شمارهٔ اول، بهار و تابستان.

فلور، ویلیام (۱۳۶۶)، جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار، ترجمه‌ی دکتر ابوالقاسم سری، ج ۱، چاپ اول، تهران: انتشارات توس.

فوران، جان (۱۳۹۲)، مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سالهای پس از انقلاب اسلامی، ترجمه احمد تدین، چاپ چهاردهم، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.

قنبری نژاد، زینب (۱۳۹۸)، اصلاحات ارضی و مهاجرت در فارس و بوشهر(۱۳۵۷–۱۳۴۰)، پایان نامه دکتری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس بوشهر.

گرمرودی، میرزا فتاح خان (۱۳۴۷). سفرنامه ممسنی، به کوشش فتح‌الدین فتاحی، تهران: مستوفی.

مجلس شورای ملی مذاکرات دوره قانون‌گذاری پنجم (۲۲ بهمن ۱۳۰۲ تا ۲۱ بهمن ۱۳۰۴) ج ۱، ص ۳۲۴.

مستوفی، عبدالله (۱۳۸۸)، شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجار، جلد اول، چاپ ششم، تهران: انتشارات زوّار

معینی رودبالی، رضا (۱۳۹۵)، قانون ممیزی مالیاتی در عصر پهلوی اول و پیامدهای آن در ایالت فارس، گنجینه اسناد سال بیست و ششم، شماره ۱ (پیاپی ۱۰۱).

معینی رودبالی، رضا (۱۳۹۵)، نگرشی بر سیاست امنیتی پهلوی اول در کنترل ایلات و عشایر فارس، پژوهش‌نامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی، سال پنجم شماره ۲ (پیاپی ۱۰).

میلیسپو، آرتور سی، لینگمن، ای. آر و س. سیمونز (۱۳۹۶)، وضعیت مالی و اقتصادی ایران در دوره رضاشاه، ترجمه شهرام غلامی، تهران: نشر تاریخ ایران.

وقایع اتفاقیه [مجموعه گزارش‌های خفیه‌نویسان انگلیس در ولایات جنوبی ایران از سال ۱۲۹۱ تا ۱۳۲۲ ق] (۱۳۸۳)، به اهتمام علی اکبر سعیدی سیرجانی، تهران: آسیم.

یزدانی، سهراب و دیوکلایی، مجید (۱۳۸۸)، تأثیر تمرکزگرایی بر اقتصاد سیاسی عصر پهلوی اول، تاریخ ایران: شماره ۶۱/۵، تابستان.

یعقوبی، علی و یعقوبی، کریم (۱۳۸۹)، بررسی نظام مالیات ارضی در دوره قاجار (از آغاز سلسله قاجار تا انقلاب مشروطیت)، ایلام، جوهر حیات.

یکتایی، مجید (۱۳۵۵)، مالیه ایران در دوره سلطنت اعلی حضرت رضاشاه کبیر، مجله بررسی های تاریخی، شماره ۶۷

اسناد

اسناد کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی (کمام)

کمام به شماره: ۶/۳۱/۱۷/۲/۱۴۲، تاریخ سند: ۶ ذی‌قعدهٔ ۱۳۴۵.

کمام، ۵/۱۲۶/۲۰/۱/۲۱۵، تاریخ سند: ۲۵ جمادی‌الاول ۱۳۴۴/ ۲۱ آذر ۱۳۰۴.

کمام، شمارهٔ سند: ۵/۱۲۵/۲۰/۱/۷۵، تاریخ سند: ۹ شوال ۱۳۴۲ ق

کمام، شمارهٔ سند: ۶/۳۱/۱۷/۲/۱۱۳، تاریخ سند: ۱۳۰۵/۱۱/۲۸ ش.

کمام: ۲۰۲/ ۳/ ۶/۳۲/۱۷، تاریخ سند:۱۳۰۶/۵/۱۰ ش

کمام، مورخه ی: ۱۳۰۵/۶/۱ ش، شماره سند: ۶/۳۰/۱۷/۱/۱۴

کمام: ۹/۹۸/۲۳/۱/۸۳، تاریخ سند:۱۳۱۲/۹/۹ و ۱۳۱۲/۱۲/۱۸ ش.

اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)

ساکما، شماره سند: ۷۵۰۰۹–۲۹۳، مورخه: ۱۳۰۰/۱۰/۲۳

ساکما: ۳۸۸۰۶–۲۴۰، مورخهٔ: ۱۳۰۵/۹/۲ ش.

ساکما، ۳۸۸۵۳–۲۹۳، مورخهٔ ۱۱ اسفند ۱۳۰۵ ش.

ساکما، ۲۹۳–۱۳۰۶/۲/۳۸۸۵۳،۲۰

ساکما،۱–۳۵۰، ۱۳۰۸/۴/۲۹.

ساکما، شمارهٔ سند: ۶۴۲۴–۳۵۰، تاریخ سند: ۱۳۱۰/۱/۲۴

نامهٔ حکومت فیروزآباد به ایالت فارس، مورخهٔ ۱۳۱۴/۱۲/۲۳، ساکما، ۴۶۵۵۷–۲۹۳.

ساکما، ۱–۳۵۰، تاریخ سند: ۷ ربیع‌الثانی ۱۳۴۸.

ساکما،۲۹۰/۱۸۹۸، تاریخ سند:۱۳۱۳/۱۲/۲۲ ش.

مطبوعات

بیان حقیقت، ۱۸ محرم ۱۳۴۵ ق/ ۵ مرداد ۱۳۰۵، ش ۱.

وقایع، شمارهٔ ۸ و ۹، ۱۸ شعبان ۱۳۴۴ ق/ ۱۲ اسفند ۱۳۰۴، ش۶–۵.

فارس، شنبه نهم جمادی‌الاولی ۱۳۳۸ ق،۱۱ دلو ۱۲۹۸ ش، سال چهارم، شماره ۲۲.

Romanized -Bibliography

Books and Articles

Pirzadeh, Haji (١٩٦٣), Travelogue of Haji Pirzadeh, Vol. ١ (From Tehran to London), edited by Hafez Farmanfarmaian, Tehran: University of Tehran Press. {In Persian}

Torabi Farsani, Soheila (٢٠٠٥), Merchants, Constitutionalism, and the Modern State, ١st ed., Tehran: Tarikh-e Iran Publishing. {In Persian}

Jafarian, Rasoul (٢٠١١), The Book of Land Survey of Fars (A Report from the Year ١٢٥٦ [AH] during the Reign of Mohammad Shah Qajar)," edited by Rasoul Jafarian, Payam-e Baharestan , Series ٢, Year ٤, No. ١٤. {In Persian}

De Bode, Baron (١٩٩٢), Travels in Luristan and Khuzistan , translated by Mohammad Hossein Arya, ١st ed., Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. {In Persian}

Dehnavi, Nezam-Ali (٢٠٠٤), "The Guilds of Drapers and Hat-makers in Sonqor and Koliai (١٩٢٤–١٩٢٦)," Ganjineh-ye Asnad (Document Treasury), Year ١٤, Vol. ١, No. ٥٣. {In Persian}

Shirinbakhsh, Zohreh (٢٠١٧), "The Tax Relationship Between the State and Guilds During the First Pahlavi Era: Dissatisfaction with Guild Taxes," Social History Research , Institute for Humanities and Cultural Studies, Year ٧, No. ١, Spring and Summer. {In Persian}

Floor, Willem (١٩٨٧), Essays on the Social History of Iran in the Qajar Era , translated by Dr. Abolghasem Sarri, Vol. ١, ١st ed., Tehran: Toos Publications. {In Persian}

Foran, John (٢٠١٣), Fragile Resistance: A History of Social Transformations in Iran from the Safavid Era to the Years Following the Islamic Revolution , translated by Ahmad Tadayyon, ١٤th ed., Tehran: Rasa Cultural Services Institute. {In Persian}

Ghanbari-Nejad, Zeinab (٢٠١٩), Land Reform and Migration in Fars and Bushehr (١٩٦١–١٩٧٩) , Doctoral Dissertation, Faculty of Literature and Humanities, Persian Gulf University, Bushehr. {In Persian}

Garmroudi, Mirza Fattah Khan (١٩٦٨), Travelogue of Mamasani , edited by Fath-eddin Fattahi, Tehran: Mostowfi. {In Persian}

National Consultative Assembly, Deliberations of the Fifth Legislative Term (February ١١, ١٩٢٤ – February ١٠, ١٩٢٦) , Vol. ١, p. ٣٢٤. {In Persian}

Mostowfi, Abdollah (٢٠٠٩), The Story of My Life (Sharh-e Zendegani-ye Man), or the Social and Administrative History of the Qajar Era , Vol. ١, ٦th edition, Tehran: Zavvar Publications. {In Persian}

Moeini Roudbali, Reza (٢٠١٦), "The Tax Assessment Law during the First Pahlavi Era and Its Consequences in the Province of Fars," Ganjineh-ye Asnad (Document Treasury), Year ٢٦, No. ١ (Serial No. ١٠١). {In Persian}

Moeini Roudbali, Reza (٢٠١٦), "An Overview of the First Pahlavi's Security Policy Regarding the Control of Tribes and Nomads in Fars," Journal of Social and Economic History , Year ٥, No. ٢ (Serial No. ١٠). {In Persian}

Millspaugh, Arthur C., E. R. Lingeman, and S. Simmons (٢٠١٧), The Financial and Economic Situation of Iran during the Reza Shah Era , translated by Shahram Gholami, Tehran: Tarikh-e Iran Publications. {In Persian}

Vaqaye-e Ettefaqiyeh [A Collection of Reports by British Secret Informants in the Southern Provinces of Iran, ١٢٩١–١٣٢٢ AH] (١٣٨٣ SH), edited by Ali Akbar Sa'idi Sirjani, Tehran: Asim. {In Persian}

Yazdani, Sohrab, and Divkolaei, Majid (١٣٨٨ SH), The Impact of Centralization on the Political Economy of the First Pahlavi Era," Tarikh-e Iran [History of Iran], No. ٥/٦١, Summer. {In Persian}

Yaghoubi, Ali, and Yaghoubi, Karim (١٣٨٩ SH), An Examination of the Land Tax System During the Qajar Era (From the Beginning of the Qajar Dynasty to the Constitutional Revolution) , Ilam: Jowhar-e Hayat. {In Persian}

Yaktaei, Majid (١٣٥٥ SH), "Iran's Finances During the Reign of His Majesty Reza Shah the Great," Barrasi-ha-ye Tarikhi [Historical Studies], No. ۶۷. {In Persian}

Documents

Documents from the Library, Museum, and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly (KAMAM). {In Persian}

KAMAM, Ref. No.: ١٤٢/٢/١٧/٣١/٦; Date: ٦ Dhu al-Qa'dah ١٣٤٥ AH. {In Persian}

KAMAM, Ref. No.: ٢١٥/١/٢٠/١٢٦/٥; Date: ٢٥ Jumada al-Awwal ١٣٤٤ AH / ٢١ Azar ١٣٠٤ SH. {In Persian}

KAMAM, Ref. No.: ٧٥/١/٢٠/١٢٥/٥; Date: ٩ Shawwal ١٣٤٢ AH. {In Persian}

KAMAM, Ref. No.: ١١٣/٢/١٧/٣١/٦; Date: ٢٨/١١/١٣٠٥ SH. KAMAM: ٢٠٢/٣/١٧/٣٢/٦, Document Date: ١٠/٥/١٣٠٦ SH [Solar Hijri]. {In Persian}

KAMAM, Dated: ١/٦/١٣٠٥ SH, Document Number: ١٤/١/١٧/٣٠/٦. {In Persian}

KAMAM: ۸۳/۱/۲۳/۹۸/۹, Document Date: ۹/۹/۱۳۱۲ and ۱۸/۱۲/۱۳۱۲ SH. {In Persian}

Documents from the National Archives and Library of Iran (NALI). {In Persian}

NALI, Document Number: ۷۵۰۰۹-۲۹۳, Dated: ۲۳/۱۰/۱۳۰۰. {In Persian}

NALI: ۳۸۸۰۶-۲٤۰, Dated: ۲/۹/۱۳۰۵ SH. {In Persian}

NALI, ۳۸۸۵۳-۲۹۳, Dated: ۱۱ Esfand ۱۳۰۵ SH. {In Persian}

NALI, ۲۹۳-۳۸۸۵۳, ۲۰/۲/۱۳۰٦. {In Persian}

NALI, ۱-۳۵۰, ۲۹/٤/۱۳۰۸.. {In Persian}

NALI, Document Number: ٦٤۲٤-۳۵۰, Document Date: ۲٤/۱/۱۳۱۰. {In Persian}

Letter from the Firuzabad Governorate to the Fars Province Administration, Dated: ۲۳/۱۲/۱۳۱٤, NALI, ٤٦۵۵۷-۲۹۳. SAKMA, ۱-۳۵۰, Document Date: ۷ Rabi' al-Thani ۱۳٤۸ [AH]. {In Persian}

SAKMA, ۱۸۹۸/۲۹۰, Document Date: ۲۲/۱۲/۱۳۱۳ SH. {In Persian}

Press

Bayan-e Haqiqat , ۱۸ Muharram ۱۳٤۵ AH / ۵ Mordad ۱۳۰۵ SH, No. ۱. {In Persian}

Vaqa'i' , Issues ۸ and ۹, ۱۸ Sha'ban ۱۳٤٤ AH / ۱۲ Esfand ۱۳۰٤ SH, Nos. ۵–٦. {In Persian}

Fars, Saturday, ۹ Jumada al-Ula ۱۳۳۸ AH / ۱۱

Dalv ۱۲۹۸ SH, Year ٤, No. ۲۲. {In Persian}